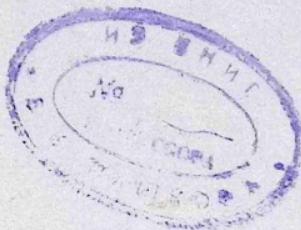

314

Xalb̄mg Fañhcin Erdm-Surhulin xalx
boln v̄icg es mededgig uurulx komis

K O S I N X.

„SURHULB SURIJ“ GIDG
BUKVARAR JANZ
KØDLXD NØKD BOLX
METODICESK ZAAVR

SSSR-in BANKELN ULSIN AX DEKTR HARNAC
1930 - cz

Xalъmg Taңhein Erdm-surhulin xalx
boln biсg es mededgig urulx komis

K O S I N X.

„SURHULЬ SURIJ“ GIDG
BUKVVARAR JAHZ
KӨDLXD NӨKD BOLX
METODICESK ZAAVR

Главлит № А-65.187

Заказ № 885.

Тираж 2.000

Книжная ф-ка Центриздана Народов СССР. Москва,
Шлюзовая набережная, 10.

ZAAVR.

Medətə ulsin surhuləd Bakşlzəx uls zagt zərənnə urd Bakşlz jovsn uls, es Bakşlz jovsn şıñkn Bakşlxar bəəx uls cign bəəx. Kentn bolv cign nomd orxasn urd ju zaaxan tolz avad, en dektr sənər omşz avad tegəd nomdan ortn. Bakş kyn endyrəd, muuhar zahad bəəxlə surcəx ulsin urmd xərəd bəənə.

Omşlıh zaaxlarn bykl ygsər omşulad zaatn. Bykl ygs omşdg surxlanı tegəd yzgyd zaatn. Jiklə sən tyrger omşdg surna. Bykl ygsər zaaz cadş uga Bolxla evrən medsərn zatn. Kyn meddg juman sənər çəlhəz kyynd medyldg jumn. Jahz nom zaixin tuskar mededg ulsla kyyndtn, nutgin inspektorla kyyndtn, oblonod bicti. Ky surhz cadş ugav giz bicə ətn medsərn zahad bətn. Surhulə surad omşdg bicdg bolsn uls nar yzsnlə ədl bolx bişij.

Kosin X.

1-c NOM.

Tyrym nomdan kyn sansn sanahan onç ygsəs byrdsn utxta ygər keləd medyldg giz çəlhəz kelz əgtñ. Jgz keldgin ucr—yzgyd omşxmın biş ygs bykldnə omşxmın giz surcəx uls medz abtxa. Ygz çəlhəz es əgxılə bicg mededg uga uls gertən yzgyd medz avckad ter yzgydən tus-tustnə omşad kesgtən ygs bykldnə omşz cadxz. Ekn avgas avn bykl ygs omşuldg zaahad dəkəd xəənnə yzgyd zaaxla surcəx uls tyrgər omşdg surna.

Ygsələ tanıbduln.

Ygsələ igz tanıbduln. Harttn „Tənəccin Zəng“ bəxlə, es giz dektr bolv cign bəxlə surləx ulst yzyləd surtn:

„en mini hart bəsn jumb?“

Surcəx ulsin, xəry: dektr.

Kenə dektr?

Xəry: tana dektr.

Bakş çəlhəz egnə: en xojr yg negdəd tana sansn sana medyl-zənə, xoordan onç ygsəs byrdsn utxta ygs gidg en.

Bakş surcəx ulsas surna:

Ne yynd kedy yg bənə?

Xəry: Xojr yg bənə.

Bakş: Tyryn ygn̄ jamaran?

Xəry: Tana.

Bakş: Xojrdkəsp?

Xəry: Dektr.

Jgəd yglə tanıldultn. Hege igəd kynckəd vicə vətn. Kesg dəkz igz kyndtn. Tytyləd xojr ydəs byrdsn utxta yg egtn, dəkəd horvn ygtəg, dərvn ygtəg, tavn ygtəg, oln ygtəg. En ydsən dosk deer bicin, surcəx uls yzxlnən kedy yg vəxinə labta medz avx. Jgəd damşazəhəd surcəx ulsar vijsənən kelyltn. Surcəx uls evrən vijsənən utxta yg keləd, kedy yg vəxinə tolad medəd vəxlə tana kelsn yg medz giz səntn.

Evrən utxta yg kelz es cadad vəxlə dəknəs davtad, dəknəs sənər çəlhəz egtən. Sənər medz avtlənən davttn.

2-c NOM.

2-c nomdan **mana adun** gidg utxta yg omşdg surhnt (3-c xalx). Jgz zaatn: tytyləd ən xojr yg xojrag omşdg surhnt, dəkəd tal taldnə omşdg surhnt. Vnə xəən en xojr yg sənər davtad omşultn.

Mana adun gidg utxta yg výkldnə omşln.

1. Surcəx uls en utxta yg sənər medtxə gigəd en ygsin utxinə çəlhəz egtən. Teged en xojr ygig adhl uga canhur tobrxahar omşad. egtən. Surcəx uls tana xəən adhu uga canhur çuhar dekç omştxa. jahz bicətə vəxinə sənər şinzltən gigəd keltn.

2. Sənər medz avtxa gigəd en xojr ygig çasnd Zurultn. Surcəx kyn bolhn bukvər emnən təvəd xələhəd zurtxa. Elədər todrxahar zurtxa. Zurzəx çagt haran bicg bicəx çagt jahz kyn vərnə tyne ajn daxulad vərz zurtxinə xələzətn. Cikdən zurdg boltnə zurultn.

3. Zursn xəənən canhur omşultn.

Mana adun gidg utxta yg medz avsn es avsinə igz medtn. Bukvarin 4-c xalxas **mana adun** gidg xojr yg kyn bolhnar oluln. Surcəx kyn en xojr yg medz avsn bolxla darınə olx. Es medsn bolxla olz cadxn uga. Surcəx uls çuhar mana adun gidg ygs medz avsn bolxla, endyrl uga omşad vəxlə tegəd çaarandnə zaatn. Es medsn bolxla çaarandnə zaaz bols uga. Dəknəs omşulad dəknəs zurultn. Tyryn zasn jum es medsn uls sənər sure cadxn uga, eərk nekdydən saltg bolx.

Mana **gidg** **yg** **omşln.**

1. Surcəx uls **mana adun** gidg utxta yg omşz cadna. Oda en xojr ygig tus-tustnə omşdg bolz avtxa. Tytyləd en xojr yd canhur omşad **mana** gidg yg salhz avad canhur omşad yzyltn. Surcəx uls sonşx biş en yg jahz bicətə vəxinə yztxə.

2. Jged horv-dərv dəkz canhur omşulad damşazəhəd en ygig urdklarn ədl zurultn. Sənər medz avtlənən zurultn.

3. Zursna xəən canhur xamdan omştn. Omşz vəx çagtan yg jahz barlata vəxinə şinzltxə.

En yigig medsn es medsinъ igz medinn. En yigig kyn bolhnar 3-c, 4-c, 5-c xalxsas olultn. Medsn bolxla olx. Es medsn bolxla dәknәs omşulad, dәknәs zurultn, medz avtlыb omşultn, zurultn. Laста medsn bolxla teged çaarandnъ zaatn.

En kevәr **adun** gidg yg zaatn.

En xojr yg xojrag tus-tustnъ omşdg bolxlanъ dәkәd xojr-nege çuhar dekş omştxa. Çuhar endyrl uga omşxla **mana adun** gidg utxta yg medsinъ ter.

Jgәd 2-c nom cilnә. Mana en nom xojrdkc nom gigәd irimsk tohar II віcәd zaatn. Tyryн bolsn nomin dig negn gigәd irimsk I віcәd zaatn.

3-c NOM.

2-c nom davtn. Non eklx bolhndan urd zaasn nom mededg es mededginъ medz avx kerгtә, iklә çaarar jovlhn tyrgn bolx.

Kyn bolhnar 3-c, 4-c xalxsas **mana adun** gidg utxta yg omşultn, zurultn. Laста medxlәnъ teged çaarandnъ zaatn.

Mana adun oln gidg utxta yg omşlhн.

(Bukvarin 4-c xalx).

Surcәxuls oln gidg yg medz avckad teged en utxta yg omşz cadx, ter jungad gixlә **mana adun** gidg xojr yg mednә. Urdklarn әdl oln gidg yg zaatn.

1. **Mana adun oln** gisn utxta ygin utxinъ çelhz өгәd bukvaras en oln gidg yg olz avad canhur omşz өгтн, yzyltn. Dorv-tav, dәkz omştn.

2. Bijen daxulad omşulatu, urdklarn әde zurultn.

3. Zursna xөөn çuhar dekç canhur omştxa.

En yg medsn es medsinъ bukvaras en yg olulad medtn. Es olxla dәknәs omşultn, zurultn. Medz avtlыb omşultn zurultn. En yg medz avxlanъ teged **mana adun oln** gidg utxta yg bykldnъ omşultn.

Mana adun oln gidg utxta yg omşlhн.

Surcәx ulsta xamdan canhur todrxahar omştn.

Jm daratahar omştn:

Surcәxuls **mana** gidg tyryн ydiň zahad omştxa.

Dәkәd xojrdkr **adun** gidg ygiň zahad omştxa.

Dәkәd horvdkr **oln** gidg yg zahad omştxa.

Jgәd kesg dәkz omştxa. **Mana adun oln** gidg utxta yg medz avtlыb omşultn.

En kevәr 2-e, 3-c utxta ygs omşultn. Bukvarin dөrvdkc xalx kүл bolhn omşdg bolsinъ medz avtn. Kyn bolhn dөrvdkc xalx adhl uga canhur omştxa. Tyrylәd negdkc utxta ygiň omşultn, dәkәd horvdkr utxta ygiň omşultn, dәkәd xojrdkc utxta ygiň omşultn.

Jgəd omşulxla lahta medsn es medsinə medz cadxt. Yg ygər 4-c xalx omşdg bolxlanı to zaatn.

Zurxa.

Bakş: Tana çasnd jun vicətə vənə omştn.

Surcəx uls: Mana adun oln.

Bakş: Üynd kedy yg vənə?

Surcəx uls: Horvn yg vənə?

Bakş: Mana oln adun olna gisn utxta ygd kedy yg vənə?

Surcəx uls: Deron yg vənə.

Bakş: Bic oda dərvn gigəd bincəv (bicnə). Ta yyg çasndan bictn (surcəx uls bicnə).

Jgəd 4 gisn to zahad, en kevrər 1, 3 gidg xojr to zaatn. Yg daxuln en toosig irimsk tohar bicdg zaatn. En zazəx toosan çasnd ikər bicəd gerin erst natn. Curcəx uls yzəd vəxlərn şuluhar medz avx. Dosk deer bicsn, çasnd bicsn toos omşulckad baks irimsk tohar III gigəd bircyləd noman cilənə.

4-c NOM.

3-c nom davtn. 4-c xalx omşultn. Endyrəd vəxlə dəkəd kesg davtdad omşz egtн, omşultn. Es endyrixlənъ çaarandnъ zaatn.

Dərvdkc nomdan iim jum zaatn. Urdnb ygs byklər omşdg surhsı bisitj, oda yg sig xəvər xovahad omşdg surhnt. **Mana** gidg yg i ma, na gidg xojr xov, **adun** gidg a, **dun** gidg xojr xəv bolz xovag-dna giz zaatn. **Oln** gidg yg nege xəvtə.

Tyryləd salu yzgydər kesn **mana** gidg ug yzyləd canhur omşz edtн, **ma-na** gigəd xəvsinъ todrxha keləd omşz egtн. En ygən xojr xov kəgəd ter xəvsinъ yzyltn. En ygd xojr xəv vəxinъ çəlhəz eged surcəx ulsas tyryn xəvnъ adıkv zojrdkr xəvnъ adıkv gigəd surtn. Arh vəxlə surcəx kyn bolhnd salu yzgydər kesn **mana** gidg yg egtн. En yg vijsnъ xojr xəv kegəd surg.

Ma gidg xəv medlhın.

Bakş en xəv surcəx ulst yzyləd canhur tednlə xamdan omşna jamaran əngtəhini xələtn ginə. Dəkəd en xəv zurulna, xojr—horv zurulna. Zurulckad canhur todrxahar omşultn. En xəv horvdkc, dərvdkc xalxin ygst vəx es vəxinъ olultn. Es olz avxlanı dəkəd zurulad, dəkəd omşultn. En xəv sənər medz avxlanı daruk xəvinъ zaatn. Daruk na gidg xəvinъ **ma** gidg xəv zaasn kevərn zaatn. Na gidg xəv medz avxlanı **mana** gidg yg byklənъ omşultn, **ma** alıkv, **na** alıkv gigəd surtn. Endurl uga kelxlə medz gidg ter, torad vəxlə dəkəd davtn. En mededg xəvsərni şin yds keçyltn. Ylgurlxd: nama.

Bnkvarin 4-c xalx omşlhn.

Horvdkc nomd en xalxig surcəx uls bykl ygər omşdg bolla oda xəvsər omştxa. **Oln** gidg yg nege xəvtə byklənъ omşg. Tyryləd

başş surcəx ulsta xamdan omşna. Jamaran yg omşsan darunъ su-
rad jovtn. Igəd surdgin ucr—surcəx uls cezər dassn esklə labta med-
sinъ medz avxin tələ surdg jumn. Çuhar dekç ard kyn xoçrl uga
omştxa.

Zurxa.

Nomin syyld zurxa zaatn. En uomdan surcəx uls urd dassan
davtxa.

5-c NOM.

Dərvdkc nom davtn. Yg jahz xəvər xovadgig martsn bolxla
dəkəd sana oruln jamaran kedy xəb kez xovasan dəkz kelz əgtn.
Endyrl uga omşad vəxləpə bukvarin tavdkc xalx omşuln. Tavdkc
xalxd **olna** gidg şin yg vənə yyg zaz əgtn tegəd surcəx uls en xalx
omşdg bolx.

En **olna** gidg yg salu yzgydər kəhəd **ol-na** gigəd xəv bolhnig
todorxahar kələd yzyləd omştn. Kedy xəv vəxinъ kelylz avad tyryn
xəvnъ alkv, daruk xəvnъ alkv gigəd surtn. **Ol** gidg xəvinъ salu
avad omş əgəd, zurultu. Horv-dərv zurulad medylckəd, **na** gidg
xəvinъ bas tigəd medyltn, dəkəd xojrag negdyləd omşuln, zuruln.
Uñə xəen tegəd **mana** oln **adun** **olna** gigəd xamdan omştn, surcəx
uls omşuln.

En nomdan A, L, N gidg horvn ə-yzg zaatn.

A gidg ə-yzglə tanıldullhn.

Bykl yglə niçətəhər ə-yzg omşdg bolxlan tegəd surcəx uls
josndan sənər omşdg bolx. Ter uclar „a“ ə-yzglə yigin xəv gigəd
tanılduln. Salu yzgydər urdnъ beldsn **mana** gidg yg abad surcəx
ulsta xamdan xojr xəv kehəd xovatn. Tyryn **ma** gidg xəv salhz avad
a canhur udanar tatad **ma-a-a** gigəd omştn. Xojr horv tigəd omş-
kad dəkəd surcəx ulsta xamdan tigəd omştn. Kesg dəkz tigəd omştn.
Surcəx uls **a** gidg ə-yzglə tanıldad irxlə ter **a** gidg yzg hançxn vi-
jini salhz avad **a** en gigəd yzyltn. **A** gigəd dəkəd nege surcəx ulst
yzyləd a dosk deer zurtn. Surcəx uls evrənъ çasnd zurtxa. Cikər
zurxinъ xələtn. Tedn zursn xəen dəkəd nege omş əgtn. Surcəx uls
omştxa. Tigəd omşulckad surcəx uls **a** medsn es medsinъ medz
avtn. 6-c xalxd **a** kedy dəkz xarhna xələhəd tooltn giz surcəx ulst
keltn. **A** xama vəxinъ olad cikdnъ tolad harhxla mednə gidg ter. **A**
olz es cadxla dəknəs: 1) omş əgtn, 2) zuruln, 3) dəkəd **a** gigəd
omşuln. **A** labta medz avxlanъ **I** gidg ə-yzglə tanılduln.

L gidg yzglə tanıldullhn.

Salu yzgydər urdnъ beldsn **olna** gidg yg avad surcəx ulsta
xamdan xojr xəv kehəd xovatn. Tyrya **ol** gidg xovinъ avad **ol-l-l**
canhur, udanar tatad omştn. Surcəx uls **ol-l-l** gigəd udanar tatad

omştxa. Derv-tav omşulad 1 salhz avad canħur omşad yzyltn. En 1 gidg yzg dosk deer zurtn. Surcəx uls çaaşndan zurz avtxa. Cikdny surxinń xələtn. Dəkəd omşultn. 6-c xalxd 1 vəxīn, kedy 1 vəxīn olultn. Es olz cadxlans dəknəs omşz egtñ, omşultn, zurultn. L labta medz avxlanń n̄ gidg yzg zaatn.

Salu yzgydər urd beldsn adun gidg yg avad surcəx ulsta xoṛ xəv kehəd xovatn. Xoṛdkc **dun** gidg xəv salhz avad n̄ udanar **dun-n-n** gigəd omşz egtñ. Surcəx uls bas tigəb udanar tatad omşxa. Tigəd kesg omşulzəhed n̄ salhz avad canħur omşad yzyltn. Dosk deer zurtn Cikər zurxinń xələtn. Medsn es medsinń urdklarn ēdl medtn.

Bukvarin 5-c xalx omşlhn.

Omşzəx çagtan odak medz avsn yzgydən salhi uga bykl yglə xamdnı omştxa. Omşzəx ygən zahad çuhar xamdan omştxa. Dəkəd kyn bolhnar omşultn. Ard yldz jovx uls vəxle dəqənti bice xocraz yztn. Negnəy omşxla natksnń xazhrinń ciklg. Iklə çuhar omşdg bolsn es bolsinń medxt.

Zurxa.

En nomdan 2, 5 gidg xoṛ to zaatn. En bukbarin 5-c xalxd barlata vəx yg sin ucrar kyyndvr kehəd to harhz yztn. Ulgırıld: ortg toktad 5 sar bolsn boltxa. Ortg toktad 5 sar bolv gigəd batlab kyn-dəd avciktn. En 5 gisn to urdnı nomd orxasn urd çaaşn deer bicəd beldəd avciktn. Tegəd tavn gisn en gigəd yzyltn. Dəkəd bosk deer bicəd yzyltn. Bicəx çagfan harinń aju xələhlt. Albdas avn eklz bicxinń ulan bekər talin arhar bolv cign temdegltn. Surcəx uls çaaşndan bicəz abtxa. Canħur çuhar omştxa. Salhad kyn bolhnar omşultn. Dəkəd zurultn. Yyg medz avxlanń edy metinər xoṛ gidg to zaatn. Şinəs zazəx toosan kesg dəkəz zurultn. En toosig rimsk tohar jahz bicdginń bas daxuln zaatn: 5—V, 2—II. Urd zaasn toosan sanulad sura vətn, biculə vətn.

Bice maritn: şin nom zaaxasn urd zasan davtad jovtn. Iklə surcəx uls səner medx, uralan turgər jovxt.

6-c NOM.

Urd zasan davttn. Urd zasig es medəd vəxle dəknəs omşulad zurulad medz avxlanń tegəd şinəs zaatn.

6-c nomd ju kehpı.

1. Zurhadkc xalxd **aduta, tana** gidg xoṛ şine ug vənə. En xoṛ ugig omşdg surhtn. Urdklarn ēdl bukldnı omşulad, xəvər xovalhad Zaatn. En xoṛ ug medz avxlanń zurhadkc xalx dəkəd bykldnı omşultn.

2. En zurhadkc xalxd vəsnə tuskar kyyndvr ketn. Mana gisn ygin daru oln gidg yg vənə. En yg çəlhəz egtñ. Oln gisn oln ezn

negdəd dundan edl ahursan xamdan əskxlə oln giz keldmn giz çəlhəz egtн. Oda əmgyd, nütgud negdəd oln dundin (kaxos) byrdəzəxig çəlhəz egtн. Oln dundin edl ahursna olzinъ çəlhəz egtн. Kulak uls, sunhvriñ josn uga uls oln dundin edl ahursna cilən bolz orz cadş ugag çəlhəz egtн.

3. **D**, U gidg xojr yzg zaatn.
4. Zurxa urd zasan davtn.
5. Bicmr yzgyd zaatn.

D gidg yzglə tanıldulhn.

Urdnъ salu yzgydər beldsn **adun** gidg yg avad omşz əgəd surcəx ulsta xamdan xojr xəv ketn. **Dun** gidg xəvinъ salhz avad **d** udanar tata d **d-d-dun** gigəd canhur omşz egtн. Surcəx uls dərv-tav omştxa. **D** salhz avad yzyltn, canhur omşz egtн, dosk deer zurtn. Surcəx uls omştxa çasndan zurtxa. Dəkəd kesg omşultn, zurultn. Medz avxlanъ **u** zatn.

U gidg yzg medlhн.

Aduta gidg yg surcəx ulsta hurvn xəv kehəd xovatn. **Du** gidg xəvinъ salhz avad **u** gidg yzginъ udanar tata d **d-u-u-u** gigəd canhur omşt. Surcəx uls bas **u** udanar tata canhur omştxa. **U** tanəd uxlənъ **u** salhz avad yzyltn, dosk deer zurtn, omşz egtн. Surcəx uls omştxa, çasndan zurtxa. Cikər zurxinъ xələtn. Medz avtlıñ omşultn, zurultn.

En nomas avn ekləd bicmr zaatn. Surcəx ulsin mededg yzgyd onç-onç zaal uga bykl ygsər bicdg surhnt. Biczəx ygsin utxnp surcəx ulst medegdx josta eskə kecətən bicdg surc cadxn uga. Bicdg igz surtn. Birkvarin 6-e xalxd vəx **adun** gidg yg bakş dosk deer iödrxahar barxalhad bicmr yzgydər bicnə. Jahz biczəxən alədas ekləz biczəxən yzyltn, kelz egtн. Surcəx uls çasndan bicz avg, iödrxahar ikər bicg. Dərv-tav bicyltn. Çaarandıñ şinəs yzg zaax bolhndan igəd bicyləd vətn.

Çegin xəen yg ik yzgər ekləz bicdmn giz zaaz əgtн. Ter ucrar **adun** gisn ygd a ikər bicgdy giz çəlhəz egtн.

7-c NOM.

1. Urd zaasan davtn.
2. En doladkc xalxd vəəsn **adu**, **Mota**, **mannā**, **aduc**, **oda** gidg ygs omşdg surhnt. **Adu** gidg ygig surcəx uls evrən omşx ter jungad gixlə **a**, **d**, **u** hurvn yzg surcəx uls mednə. Naatk ygsinъ urdklarıñ ədl zaatn.
3. **O**, **t**, **m** gidg hurvn yzglə tanıldultn.
4. 6, 7 gidg xojr to zaatn.

M togidg hurvn yzglə tanıldullhn.

Oln gidg yg surcəx ulsta xojr xəv kegəd canhur omşad əgtн. L, n gidg xojr yzg meddg bişij. Tiklə **o** udanar tata omşz əgəd,

surcex ulsar **o** omşulad zurt. Dəkəd omşz egt. Surcəx uls omşg, dəkəd zurg. Jgəd **oln** gidg yg byklndn omşuln. Surcəx uls **o** gidg yzg laba medz avxlanb **oda** gidg yg omşuln. En ygin **d**, **a** gidg xojr yzgınb urdn medz avla, **o** gidg yzg oda medz avb. Surcəx uls en yg evrən omşz cadx, bolv tyrləd evrən omşz egt. Surcəx ulsar omşulad **oda** gidg ygin yzgyd tus-tustn meddg es meddginb medz avtn.

Es medəd vəxlə dəknəs urdklarn ədl zaatn. En yg omşdg bolx lanb **Mota** gidg yg omşuln. **Mota** gidg yg xojr xəv kez xovahad **ta** gidg xəvinb salhz avad t-t-ta gigəd omstn. Surcəx ulsar omşuln. Igz medylzəhəd t salhz avad yzyləd canhur omşz egt, dosk, deer zurz egt. Surcəx uls çasandan zurz avtxa. Dəkəd omşuln. Igəd omşulzəhəd medz avxlanb çaarən zaatn. Edy metinər **mana** gidg ygəs **m** avad medyltn. En yzgyd medz avxlanb 6-c xalx omşuln, 5-c xalx omşuln. En xalxst vəxə ygs surcəx uls omşz cadx. Omşz es cadxlanb jamaran yg omşz es caddginb medz avad dəknəs urdklarn ədl zaatn.

Zurxa.

Urd 4, 5 tergytn to jahz zaalat ter metinər 6, 7 xojr to zaatn. Rimsk to daxuln zaaha jovtn.

Bicg.

Mota, oln gidg xojr yg bicmr yzgydər bicdgig urdklarn ədl zaatn. Kynə nere ik yzgər eklz bicdgig zaatn: Mota kynə nern.

8-c NOM.

1. Urd zaasan davtn.
2. En 8-c xalxin tyryn dərvn mər omşuln.

Urdklarn ədl şin ygsinb xəv bolhnar xovalhad, zurulad zaatn. Naatk hurvn mərinb daruk nomdan omştn.

3. **X c** gidg xojr yzg zaatn. **X xamu** gidg ygəs, **c aduc** gidg ygəs zaatn. Urdklarn ədl zaatn.

4. 8, 9 xojr to bas urdklarn ədl zaatn. Rimsk to daxuln vica jovtn.

5. Urdklarn ədl **aduc**, **xamu** gidg xojr yg bicmr yzgydər bicdgig zaatn.

9-c NOM.

1. Urd zaasan davtn.
2. 8-c xalxin syl hurvn mər omşdg surhnt. Jahz surhxig, yg jahz xovaxig ta oda mednət.

Hurvn, dərvn xəvtə ygs xarhxla (xamuta, xələnə) xəv-xəvər omşuln. **xamuta** gisn yg byklndn omşulz yztn ter jungad gixlə en ygin yzgyd surcəx uls çuharig mednə.

3. Bukvarin 6-c xalx omşuln. 6-c xalx surcəx ulsin vijsərnə oluln. Olad avxlanb omşuln. Ju omşsinb surtn. Çuhar dekç ədl omştxa.

Ken xocrdgınń şınzıtn. Xoçrzəx uls mañhdurtnı natksasn tyrylzırg. Çuhar çuhlae irtı tednlə onç omşdg surhtn.

4. Zurxa urd zaasan davttn.

10-c NOM.

1. Urd zaasan davttn.
2. En nomdan **r**, **g**, **ə** hurvn yzg zaatn. **R Tora** gidg ygəs, **g uga** gidg ygəs, **ə** xələnə gidg ygəs avad zaatn. En hurvn yzg zaackad bukvarin 9-c xalx urdklarn ədl omşultn.
3. 7-c, 8-c xalxs omşultn. En xojr xalx omşulad surcəx uls yzgydən mededg es mededgınń medxt.
4. **Oru, uga, Nədə** gidg hurvn yg urdklarn ədl bicdg surhtn. Yzgyd cikər sənər çevrər bicyltn. Evrən dosk deer bicxlərn sənər bictn.
5. Zurxa urd zaasan davttn.

11-c NOM.

1. Urd zaasan davttn.
2. K, Y, C hurvn yzg zaatn. **K komuna** gidg ygəs, **c uls** gidg ygəs avad urdklarn ədl zaatn. En hurvn yzg medz avxlanı 10-c xalx omşultn.
3. 9-c xalx bas davtad omşultn.
4. Komun gisn yg çəlhəz əgtñ. Toxmta mal əsgxlə jungad sən bolxiń çəlhəz əgtñ. Oln dundin ədl-ahurs toktaxin ucr sənər çəlhəz əgtñ.
5. **Komun, ystə** gidg xojr yg urdklarn ədl bicdg surhtn.
6. Zurxa urdkan davttn.

12-c NOM.

2. B, E gidg xojr yzg zatn. **B ab** gidg ygəs, **E Delə** gidg ygəs avad zatn.
3. En xojr yzg surcəx uls medz avxla 11-c xalx omşultn.
4. **Bolxa** Delə gidg xojr yg bicmr yzgydər urdklarn ədl zaahad bicdg surhtn.
5. Dulan xaşata sən xotta mal cinətə tarhn boldgin tuskas kyunivr ketn.
6. Zurxa urd zaasan davttn.

13-c NOM.

1. Urd zaasan davttn.
2. **Ş** xojr yzg zaatn. **Ş** maşitə gisn ygəs, **i** ikər gisn ygəs avad zaatn, mel urdklarn ədl zaatn.
3. En xojr yzg surcəx uls medz avxla bukvarin 12-c xalx omşultn. 11-c xalx davtad omşultn.

- Surhulbta kyn oln dektr omşad uxa surna, mal jahz asrxan mednə, hazr jahz edlxən mednə. En iim kyyndvr ketn.
- Maşitə, dulan xaşata gidg ygs urdklarn ədl bicdg zatn.
- Zurxa urdkan davtn.

14-c NOM.

13-c nom davtn.

En nomd z gidg yzglə tanıldultn, ь zəln yzglə tanıldultn.

1. Salu yzgydəs kelkəd **kəzənə** gidg yg kehəd canhur omşz egtn. Dəkəd omşz egtn, z gidg ə udanar tataf omştn. Surcəx ulsar kəzənə gigəd kelylt, z surcəx ulst yzyləd z gigəd kelz ədəd xəvrhdnb a təvəd za gigəd bykldnb omşultn. Dəkəd za gidg xəvin əmn vijd **ha** təvəd **haza** gigəd omşultn. Dəkəd za gisnə daru **ra** təvəd bas omşultn. En kevər z gidg yzgin əmn ardnb **o, e, u, y, i** təvəd nilyltn. Urd medz avsn yzgydəsn en z gidg yzglə nilyləd şin ygs harhultn. Ylgyrıld: zan, zuzan, zuuza, zalu, zuta, zurmn. Igəd z tanbz avsna xəən en bukvar omşultn.

2. **Ь** En zəln temdeglə igz tanıldultn. Xadvr (согласный) ə-yzg xatu zəln vəədgig ilhz çəlhəz egtn. Lavta todrxə zələr sonsgdns xadvr ə-yzgin ard en zəln yzg təvdg mən. Ylgyrıld: аль, ааль, xalımg, alımn, xalısn, alıvn terqytıng ygst 1 todrxə zələr sonsgdnna. Hal, xalımg, halzn gidg ygst 1 todrxə xatuhar sonsgdnna tiklə edy terqytıng ygst 1 daru zəln yzg bicz bolş uga. „Zil, kel, yyl terqytıng ygst 1 zəln xatu xojrın zaagur sonsgdnna. Mel zələr cign, mel xatuhar cign sonsgdxş. Tiklə iim ygst zəln yzg bas bicəd kerg uga.

3. Zurxa urd zaasan davtn.

4. Bukvarin 14-c xalxd bicsn jumnlı niçətəhər kyyndvr ketn. Xaana çagt Xalımg Tañhed oln surhulb jungad uga bəsmb? Sovetin josna çagt Xalımg Tañhc jungad oln surhulbta bolv? Yyg sənər çəlhəz egtn. Əmtn surhulb uga xarñhu bolxla sənər şimz bolx giz xaana josn sandg bilə. Əmtn—ugatnr, kədilmşcnr—çuhar surhulbta bolxla sozializm şuluhar toktaf bolx giz Covetin josn sanna. Sənər çəlhəd kelz egtn.

5. Urd zaasan davtn (zurxa).

15-c NOM.

Bukvarin 14-c nom davtn. Surcəx uls martsn bolxla dəknəs zaatn. Labta medsinb medz avad təgəd 15-c nom zaatn.

1. En 15-c nomo v, j gidg xojr yzglə tanıldultn. V gidg yzglə urdklarn ədl tanıldultn. Evlə gidg yg salhz avad canhur omşz egtn. Dəkəd surcəx ulsar davtultn, xojr-hurv davtultn, dosk deer zurz egtn, surcəx uls çaaşndan zurz avtxa. Ev gidg xəviň salhz avad ev gigəd kesg dəkz omşultn, v udanar tataf omşultn. Tigz omşulzəhəd doskd ev gigəd zurtn, surcəx uls çaaşndan zurz avg. A gidg yzgin ormd **i, u, o** təvəd omşz egtn,

surcəx uls omştxa. Igz tanıbulz bəəhəd v salhz avad yzyltn, omşz əgtn, surcəx uls omştxa, çasndan zurtxa. En yzg medz avxlanıb j“ zatn.

2. J gidg yzglə igz tanıbdultn. **Xojr** gidg yg avad „j“ udanar xoj-j-jr gigəd omştn. Sursəx uls tanig durahad omşg. Igəd tanıbdulz bəəhəd j salhz avad yzyltn, omşz əgtn, surcəx ulsar omşultn, zurz əgtn, surcəx uls zurz avg j emn ardınb o, a, u e, i, e, ə təvəd omşultn: oj, aj, ej, ij, uj, əj, əj, jo, ja, ju, ji, jə, jy, jə. **Jovij, jaman, josn, jumn** gidg ygs sul bəəx yzgydər kegyltu. Es endyrxlənəv bukvər omşultn.

3. 15-c xalxd barlata bəəx jumna utxar kyyndvr ketn: Komun gisn jumb? jamaran uls komund cilən bolz orz cadx? Olar negdəd mal esgxəl, hazr xahlxla, zahs aqnxla hançar kədlsnd dörxnb degd yly sən boldgiğ sənər cəlhəz əgtn. Igəd kyyndvr kezəhəd 3—4—5 ygtə utxta ygs surcəx ulsar kelylti, bicylti.

4. Buvvar dekç çuhar omştxa, adhz biccə omştxa. Salhad nezədər omşultn es endyrxlənə tegəd zurxa zatn.

5. Xojr tohar bicdg tola tanıbdultn. Tyryləd gektar gidg yg cəlhəz əgtn. **Gektar** gisn həzrin kemzə. „Desətin“ gisnə ormd orzəx kemzə. Desətinəs ərvzl uga baaxn kemzə. 15-c xalxd 56 gektar hazr giz bəənə. En 56 gisn to sənər cəlhəz əgtn. Uynd kedy bykl arvn bəəxinx ilhəd, çanx kedy yıldəxinx ilhən. En to şotk bəəxlə şotk deer tevti. 56 gisn to təvxəd kedy sunhg kergtəhinb cəlhəz əgtn. En to bicsn cagt bas xojr to kerget giz cəlhəz əgtn. Bicəz əgtn. Tyryləd 5 bicəd darunb 6 bicdginx zaz əgtn. Dosk deer todrxahar 56 gigəg bicəd omşz əgtn. Surcəx ulsar omşultn, çasndnb bicylti. Sənər medz avtxa gigəd 25, 65, 11, 21 gidg toos bicəz əgəd omşultn, bicylti.

16-c NOM.

15-c nom omşultn es endyrxlə çaarandnb zaatn. En 16-c nomd z gidg yzglə tanıbdultn. Buvvarin 16-c xalxas **zil** gidg yg avad urdklarn ədl omşz egəd z salhz avad yzyltn. Canhur omşz əgtn, dosk deer zurz əgtn. Surcəx uls omşg, çasndan zurz avg. Z daru o, a, u, i, y təvəd omşultn. „**Zola**“ zolm, zirn gidg ygs surcəx ulsar sul yzgydər nilyln „Mana komun toktad xojr zil bolzənə“ gidg ygs bicmr yzgydər bicylti.

Zurxa—urd zaasn xojr tohar bicgddg to zaatn.

17-c NOM.

Tyryləd 16-c nom davtn.

1) En nomd p gidg yzglə tanıbdultn. **Pyrvə** gidg yg canhur omşad ədti. P udanar tatad omştn.

Xojr xəv kehəd „**pyr**“ gidg xəvin salhz avad omş əgtn, dosk deer zurz əgtn. Surcəx uls omştxa çasndan zurz avtxa. P salhz avad yzyləd omşz əgtn, zurz əgtn. Surcəx uls omşg, zurz avg. P daru a, u, y, i, o, ə təvəd omşultn: pa, pu, py, pi, po, pə.

Ygs kelhn (nilyllhn).

Ygs nilylxəsn urd en nomd vəəsn ygin tuskar kyyndvr ketn.
Tegəd ygs nilyltn.

„**Pyrvə komuna tolhac**“ gidg ygs nilyllhn.

Igz nilyltn:

1. Bakş todrxahar en ygs omşna.
2. Surcəx uls omşna, kedy yg vəəxinp ilhnə.
3. Surcəx uls en ygsig salu vəəx yzgydər nilylnə.
4. Nilylsn ygsən xələhəd endyhińc ciklnə.
5. Çuhar en ygs nilylsn xəən bakş omşulna.
6. Ügsig xəvər xovalhad ter xəvsig darandnə, darahinp soləd omşulnə.

Surcəx uls çuhar medz avsig medxlərn sin ygs nilylyltn.

Bicg. **Pyrvə komuna tolhac** gidg ygs biclhn.

1. Surcəx uls en yəs omşna. Bakş en ygsig dosk deer bicnə haran jahz kendrzəxig xələtn ginə.

2. Bakşın bicsn ygs ygs surcəx uls omşna.

3. Surcəx uls dekrtrən bicnə.

4. Dekrtrən bicsn ygsən-daraharnə, daran ugahar omşxana.

En nomdan şinəs ygs bicxlərn, çegin xəən bicxlərn tyryn ygin tyrym yzg ik yzgər bicdgig zaatn.

5. En kevər talin ygs bas bicyltn.

6. Bukvarı bicmr yzgydər bicgdsn ygs bicyltn.

7. Zurxa. Xojr tohar bicdg toos zaha vəətn.

Amar iim zurxa kegyltn. Xəryhınə surcəx uls bictxə.

1. Nege gektar hazras kedy pud budə unx?

2. Örəl gektar hazras kedy pud unx? Xəryhınə surcəx uls dekrtrən bicəd, bicsn tood kedy bykl arvn vəəxinp, kedy nezəd to vəəxinp ilhyltn.

Urdnə zaasn toos davtn.

10-as avn 100 kyrtl bykl arvad bicyltn.

18-c NOM.

17-c nəm davtn.

En nomd ç, n gidg ə-yzgydlə tanılduln, ygs nilyltn, bicg zatn, yg jahz salhz şin mərt bicxig zatn.

1. Ç gidg yzglə tanılduln. Bakş çag gışn yg canhur ç-ç-çag gigəd omşna Surcəx uls daxad omşna.

2. Bakş Ç salhz avad yzylnə, canhur omşna, dosk deer zurna. Surcəx uls daxad omşna, çasasdən zurna. Dəkəd omşna. „Ç“ daru a, o, u, ə, i y təvəd çə, ço çy, ci, çu, çə gigəd omşulna.

3. N gidg yzglə igz tanılduln. Ondan gidg yg bakş avad omş egnə. Surcəx uls daxad omşna. Ondan gidg yg on, dan gigəd xojr xəv kehəd bakş surcəx ulsta xovana. On gidg xəvinp bakş salhz avad canhur omş əgəd n salhz avad yzylnə. Çanlıur kesg

davtdad omşna, surcəx uls daxad omşna. Dosk deer zurz əgnə surcəx uls çasndan bicz avna, dəkəd omşna. **Zan**, an, şan gidg ygs sul yzgydər surcəx ulsar kegyləd omşulna.

4. En bukvarın 18-c xalxd vəəsnə tuskar kyyndvr ketn. Yynlə niçətəhər ygs nilylylt. „**Oda sovetin josna çag**“ gidg ygs nilylultn. Urdklarn ədl ketn.

5. Bicz jovad mər ciləd yg es baktxla ter ygin xəvinə şin mərt bicdgig zaatn. Kedy yzg yldnə yldsnə negn bolv cign çanı **tire** təvəd şin mərt birt bicz bolx.

6. Zurxa—urd zaasan davtn.

19-c NOM.

En nomdan ygin syld todrxə es sonsgddg əhin tusk çəlhəz əgtn. Tyrləd igz kelz əgtn: kynə amnas ə hardg, ter əs çuhar tustustan nertə boldg.

Ulm bətlən kynə keln xəvrəd jasrad jovdg. Tim ucrar zərm əs gedrəd jovna. Ygin dund ygin syld vədg əs gedrnə. Ylgırıld: usn gisn yg urd **usun** giz kelegdedg bicigdedg bilə. Xar gisn yg **xara** giz kelegdedg bicigdedg bilə. En ygs oda **usn**, **xar** giz kelegdnə bicigdnə. Zərmdən ədlər bicigdedg ygs xarhna: neg (neqtə), nege (nege dəkz). Syl yg tyrym ygas ilhz vəxin telə **nege** giz bicəx jum. Urdbn iim ə temdg təvgdedg bilə, oda todrxə es sonsgddg əhin əmn jamaran egşg (гласный) ə vənə tyyg bicx giz şidsn jum. Ylgırıld deer bicsn **nege** gidg yg, dəkəd em (лекарство), em (женщина) gidg ygs vənə. Syl **em** gidg ygin syld jamaran ə sonsgdsnə medegdxş ter ucrar **eme** giz syyldnə e bicigdz vənə.

Bukvarin 18-c xalxd barlata vəsnə tuskar kyyndvr ketn. Nojdud zəsngyd xalımgın zarh kəhəd jovsig çəlhəd kelz əgtn. Nojn zəsn kyykn kyynd odsn çagt ugatə örk-byıl ulsar kyknə daxulb gigəd daxulad təvdigig çəlhəz əgtn. Ərən vədg ugatnırər əngərə kədlişən kegylz jovsinə çəlhtn, kədliş kez es əgsn ugatnrig nojdud zəsngyd jahz gəvdz jovsinə kelz əgtn. Tednig daxad bajacud ugatnrig bas dazrz jovsig əgtn. Gelngydin aalb çəlhəz əgtn. Gaşuta ynn gidg dektr (nege tuuz) omşz əgtn. Nojdud səsngyd, bajacud dala malan evrən vijsnə xələdg bily? Malinə ken xələdg bilə? Ken kəlsən asxad, kycən əgəd, sən xot uga, dulan xovçn uga malin ard edr sə uga jovdg bilə? Edy dyngə ygs surcəx ulsas surad, evrən kelz əgtn. Bi dala maltav gigəd gertən teşkəhəd tarhn xənə max idəd agta çəhən uhad kevtsn kyn ter malin ezn bolxij alb malinə ard salbkn xur casnd orad jovad əsgəd jovsn kyn ezn bolxij? giz surtn. Tiim ucr vəsn deerəs zəcn bajn ulsin mal ugatnır oda bulaz avad vijsinə nyhsig çəlhəz əgtn.

Bicg. **Nojdud**, bajacudan ugatnır ərlhv gidg ygs urd zaasn kevərn zahad bicylt.

Zurxa. Urd zaasan davtn.

20-c NOM.

Urdk nom davtn.

En nomd udata ə bədgig çəlhz əgtn. **Kyynd** gidg yg canhur omş əgtn. En ygd y jahz sonsgDNA giz surtn. **Kynd** (тяжелый) gidg yg omş əgəd y zudata es udatahınış surtn. **Kyynd** (человек) yg y udata, **kynd** gisn ygd y axr udata biş giz kelxlə mednə gldg ter. Udata ə davxrlad bicdmn giz kelz əgtn, bicəd yzyltn. Edy metin ygs bicəd yzyltn: yg (слово), yyg (его) yynd (здесь), ynd (jumna yn), zzydn, zydn (adhn). Lafta todrxa udata ə ygin tyryñ xəvd sonsgdxla bas dabxrlz bicdg: kyykn, zyylg, yymən, zug elə(ə)d' dota(a)d tergyntn ygst—xojrdkc xəvd, tyynəs davu cign xəvd sonsgdxla davxrlz bicxmn biş.

Kyyndvr ketn. Kyyk kycər bulaz bolş uda, jungad es bulaz bolxınış çəlhz əgtn. Kyykd uls oda zalu ulsla ədl kədlmiş kehed yyld orad jovad joyx jostag çəlhz əgtn.

Urdklarn ədl sul vəx yzgydər kyyndsn yginış tuskar ygs kegyləd ter ygsig bicyltn.

Zurxa. Bykl arvad xama bicigdedg bolna nezəd to xama bicigdedg bolna sənər zaatn.

21-c NOM.

20-c nom davtn.

A gidg ə udata boldgig urdklarn ədl çəlhz əgtn.

Salu vəx yzgydər ygs kegyltn ter ygsig bicyltn. 21-xalx omşad kyyndvr ketn. Bajacudin ordud sovetin josnd durta biş, vijsinə ordud bas sovetin josta bolz odx gigəd ənə. Üdathr kədlməcnrig bajacud dazrad zarad vəxən xənə. Sovetin josn ugatnr kədlməcnrig ter dazrlınas sulxdxgın arh xənə. En tootig çəlhz əgtn. Sovetin josn dən uga vəhəd ədl-ahursan əskəd sozializm toktaxar vənə, a bajacud da manla də əskxər sedəd vənə, ter uclar mana NIÇƏNƏ yagatnr, kədlməcnr, jalıc uga vədg dund malta uls çuhar dənə surhulub surad evrənəs nicəhən xarsxar beln bolad vəx kergət giz çəlhz əgtn.

.Zurxa. Metr, kilometr gidg xoř kemzə zaaz əgtn. Metrə ed kemzəlnə jumna ondr ərgnig utig merlnə. Metr kysdundur arcmas ərvzgo axr— $22\frac{1}{2}$ bersğ. Metr vəxlə gerin ers merləd kırçəhinış medyltn. Xaalh, xolo hazrin kemzə kilometrər kemzəldg. Kilometr 1000 metr vədg. Dynahas kilometr baaxn tatu. Amar edy metin zurxa kegyltn: Koperativəs 6 arcım sitç avxar sedxlərn kedy metr sitç əgtn giz kelxvt (mert kysdundur arcım şaxu bişij). Edy dyngə zurxa bas kegyltn.

22-c NOM.

En i gidg ə udata boldgig urdklarn edl zaatn. Im (mərnə, malin im), iim (jamaran), iiqən, tiigən tergyntn ygs kelz əgtn.

Salu vəx yzgydər kegyltn, bicyltn.

Bukvarin 22-c xalxd barlata vəx jumna tuskar kyyndvr ketn. En xalx sənər omşad ucrin çəlhz əgtn. Oln keln əmtsig xoornndn tykrəd kerldyləd vəxlə tednig hərtan vərz bolx zarz bolx ygdən

orulz bolx giz xaana josn toldg vilə. Sovetin josn tim mu sanan uga' xərənə niçənd vəxə əmətsig çuharig ədl josta kehəd çuharınlı sən amhuln xəz jövna. En torig sənər çəlhz əgtn.

Zurxa. Urd xaasan davtn.

Kynd gignə kemzələ tanıldultn. Kilogram (eskər şud kilo) zaaz əgtn. Kilo $2\frac{1}{2}$ ciqnyr şaxu. Xojr kilo 5 ciqnyr boldgig medz avsn amr.

İim zurxa amar ketn: lavkas 10 ciqnyr max avxar vənət. Lavk ciqnyrər xuldxş kilohar xuldna. Kedy kilo max tand əgx.

Edy dyngə zurxa ketn.

23 - c N O M.

22-c nom davtn,

En nomd urdklarn ədl e udata boldgig zaatn. Ygs kegyltн, bicyltn. En nomin tuskar kyyndvr ketn. Zurxa urd dassan davtn.

24 - c N O M.

23-c nom davtn.

En nomd a gidg e udata boldgig urdklarn ədl zatn, salu yzgydər ygs kegyltн, bicyltn. Bukvarin 24-c xalx omştn, kyyndar ketn.

Zurxa. Bykl zuhad zaatn. 100 jahz bıcdigig çuhar mededg es mededigig medz avtn. Çuhar mededg bolxla çaarandnza zaatn. Bykl zuhad 900 kyrtl omşuln, bicyltn. Jim zurxa ketn: 1) nege kolxozd 400 erk vənə dəkəd nege kolxozd 200 erk vənə, ter xojr kolxozd xojradn kedy erk vənə. Edy metin zurxas kegyltн.

25 - c N O M.

24-c nom davtn.

En nomd o udata boldgig urdklarn ədl çəlhz əgtn. Sul yzgydər ygs kegyltн, ter ygsig omşuln, bicyltn. Bukvar omşulad (25-c xalx) kyyndvr ketn.

Urdklarn, ədl zurxa kehəd bykl zuhad zaatn.

26 - c N O M.

25-c nom davtn.

En nomd e udata boldgig urdklarn ədl zaatn.

Sul yzgydər ygs nilylhtn, bicyltu.

26-c xalx omşulad kyyndvr ketn. Surhulb surxd kəkşn bickn gix jumn uga. Bicg mededg kyn dektr omşad, gəzəd omşad delkə deer jun bolzəxig medz cadna. Haruhasnə əl uga avxulz omşx kergtə. Edy dyngə kyyndvr ketn.

Zurxa. Bykl zuhad urdklarn ədl ketn.

Nemr zaavr.

Zurxa jamaran ikər, jahz zaaxin tuskas neməd nege çən yg biczənəv.

Amn to (устный счет) tyryn nomas avn orulz bolx. Bukvar omşlarn ter omşsn jumnasn zurxa narhad bəəz boldg. Zurxa lim darahar zaatn:

1. Tyryn arvna toos. nəgnəs avn arvn kurtl.
2. Bykl arvad: 10, 20, 30, 40 zun kurtl.
3. Xojr tohar bicdg toos: 11 avn 100 kurtl.
4. Bykl zuhad: 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900.
5. Horvn tohar bicdg toos: 101, 110, 115, 120.
6. Oln tohar bicdg toos: dərvn, tavn, surhan tohar vəln yynəs ik oln tohar bicidgedg toos.

Tyryn arvna toosla igz tanıldultn: neguəs avn arvn kurtle toltn: negn deer nege nemxlə xojr, xojr deer nege nemxlə hurvn, hurvn deer nege nemxlə dərvn gigəd çaarandnþ. Dəkəd arvnas avn negn kyrtl xərgi toltn arvn, arvnas nege bulaxla jisn yldx, jisnəs nege bulaxla nəmn yldx, nəmnəs nege bulaxla dolan yldx gigəd çaarandnþ zaatn. Dəkəd xoşadar neməd bulahad zaatn: negn deer xojr nemxle nurvn bolx, xojr deer xojr nemxlə dərvn bolx gigəd çaarandnþ. Arvnas xojr bulaxla nəmn yldx, jisnəs xojr bulaxla dolan yldx gigəd çaarandnþ.

Dəkəd hurvadar, dərvəder neməd bulahad zaatn. Toos bicidg asurhxılar bukvart bəsn darahar zaatn Nulb o gidg yzgle ədl bicigdne gigəd zaaxla medx. Sənər todrxahar bicidg surhıtn. Evrən todrxı sənər biczətn. Bicəd sursın to bolhnan nom surdg ərən erst çasnd sənər todrxahar bicəd nazətn iiklə surcəx uls sənər medz avx, martxn uga.

En toos labta medtxə gigəd şaalıg məng yzyltn. Ten məngdin to medəd keləd vəxlə to mednə gidg ter. Cuharahas surzəhəd dəkəd nəzədər dudad dosk deer bicyləd surtn.

Bykl arvadla igz tanıldultn. 10 gidg jamaran ikiń surcəx uls jirdən meddg bolx. Zug en 10 jahz bicdgins zaatn. Dosk deer 10 gigəd bicin: negn gisn to bicəd xəvrqdın təgrtg (nulb) bicdmn gigəd kelz əgtg. Şotg vəəxlə 10 şotk deer təvəd zaaz əgtn. Arvn alıb sun-hug deer təvegedegig cəlhəz kelz əgtn.

Bykl arvad 90 kyrtle tolulad bicyləd vətn, şotk deer təvyləd vətn. Ligə vətl bykl arvad təgrtgə (nulhta) bicdgig surcəx uls medz avx.

Sənər medz avtxa gigəd igz zaatn. Dosk deer 3 gidg to bicəd ju bicsən surtn. Dəkəd hurvn1 dor 30 bicin. 30 giz bicv giz kelz əgtn. Surcəx uls omşad çasndan bicz avtxa. Tegəd kedy to (цифра) bic-sinə surtn. Surcəx uls tolad xojr to gix. Uynə xəən bykl arvadig onbdin xojr tohar bicdmn giz kelz əgtn.

Surcəx uls 100 kyrtl bykl arvad surcəx çagtnı edy dyngə zadaçs kegyiltn:

1. Nege kyn nege xə 20 arslıhas xuldz, nege - hunz 50 arslıhas xuldz. Ter kyn ut turştan kedy məngnə mal xuldz?
2. Nege xotnd 20 ger vəənə, xəvrqdın vəəx xotnd 10 ger vəənə. Ter xojr xotnd ut turştan kedy ger vəənə?

Iim zadacs surcəx uls dotran tolad kex. Uyg bicdg surhin. Nilylx nemx çagt igz bicdg gigəd bakş $20 + 50 =$ gigəd bincə. En xojs tohin xoornd bəəx temdg + sənər zaaz egtı. Uynə pənəpə ho kirs. Təvnə daru bəəx = temdg ədl gix temdg giz zaaz egtı. Aş syyldnı iim bolx bişij: $20 + 50 = 70$. Xorn deer məv nemxlə dalın bolv gigəd bicxlərn igz bictn giz kelz egtı. Surcəx ulst iim toos bicz eged dektrtnı bicyləd omşultı: $20 + 30 = 50$; $30 + 40 = 70$; $40 + 40 = 80$.

Edy metinər bulalhn gidg yyldvr zaatn. $55 - 20 = 30$. Bulalhna temdg — en giz zaaz egtı.

Uynəs bick daşkata zadacs bas vənə ednig amar bas kez bolxmn.

1. Nemlhın.

1. Nege ortg 20 mərtə, xəvrgdnı vəəx ortg 15 morn ylytə. Xəvrgdnı bəəx ortg kedy mərtə?

2. Dorz 25 arslı məng geesn vijlə çapı 30 arslı məngtə yldv Dorz kedy məngtə vəəz?

En xojs zadac amr biş. Tiklə bakş iim zadacsig jamaran dara-tahar kexən medtn. Gəngnır tyrylz zahad gəngnır bişinə darud zadımn. En deer vəəx darahar zaatn.

II. Bulalhn.

1. Nege zalu 80 denştgə vəəz. 55 genşgərnp ədmg xuldz avc. Kedy məngn çapı yldz?

2. Buva 55 nasta, Çahan 25 nasn dy. Çahan kedytə?

Tyryn zadacsı kexd amr. 80 denşgəs şud 55 denşg bulaxla bolad vəəsnə ter. Xojsrdkc zadacsı daşkata. Tyryn zadacla ədl zadac kehəd damşazəhəd tegəd en xojsrdkc zadacla ədl zadacs kegylnı.

Kolvılnı (умножение) xovalhn (деление) xojs yyldvrig bas baaxnar zaatn. Zug amr zadac eged zaatn.

Ülgirlxıd: 1. **xolvılnı:** nom surdg ərə uhaxar storoz 3 dəkz xoşad suulh us avc irz. Ut turştan kedy suulh us avc irz? Igz çəlhtı: tyryləd odxlarnı 2 suulh us avc irz, xojsrdad odxlarnı bas xojs suulh us avc irz, ut turştan xojs joved 4 suulh us avc irz. Horvdad odad bas 2 suulh us avc irz. ut turştan 3 joved 6 suulh us avc irz.

2. **Xovalhn.** Ax dy dərvn 20 ykr 4 ədl əng kehəd xovaz avc. Kedyhəd ykr kyrtı? Igz çəlhtı: xərnəs dərvədər ylide uga bolınlı bulaxmn. Surcəx uls 4 bulana 16 yıldnə, arvn zurhanas 4 bulana 12 yıldnə, arvn xojsras 4 8 yıldnə, nəmənəs 4 bulana 4 yıldnə, dərvnəs 4 bulana jumn yıldxş (nulə yıldnə). Xərnəs dərvədər 5 dəkz bulaz bolxmn, tiklə, tavahad ykr kyrtı. Igz çəlhtı.

Bykl arvadin daru xojs tohar bicdg toos zatn. Jahz zaaxnı tyryn zavrt bicigdlə.

Zug iim jum medz avtn. Nezəd to (единицы) nilylnı çagt arvnas davab vəəxli (5 + 9) igz çəlhtı: $5 + 9 = (5 + 5) + 4 = 14$.

Tyryləd tyryn to deer arvn kyrtl kedy to dutu vəənə ter to nemtn dəkəd deerin çanı yldsın nemtn. Jynd arvn kyrtl 5 dutu tegəd tavn deer tavn nemegdzənə, çanı 4 yldcig nemxlə 14 bolv.

Xojr tohar (temdgər) bicdg to nezəd tola nilylxlərn ıgtn: $12 + 5 = 10 + (2 + 5) = 17$. Bykl arvas yly nezəd tohin salhz avad nezəd tola nilyləd tegəd ter bykl arvn deer nemtn.

Xojr temdgər bicdg xojr to nilylxlərn ıgtn: $25 + 34 = (20 + 30) + (5 + 4) = 59$. Tyryləd bykl arvadın salnz avad nilyləd nezəd tohin nilyləd tegəd bykl arvab deer nezəd to nemtn.

Xojr temdgər bicdg tohas nezəd to bulaxlarn ıgtn: $16 - 7 = (16 - 6) - 1 = 9$. Bahrulkc tohas (16) arvas yly (6 yly) to buladmn dəkəd çanı yldsın (1) buladmn.

Xojr temdgər bicdg tohas xojr temdgər bicdg to igz buladmn: $87 - 52 = 80 - 50 + (7 - 2) = 35$.

Bahrulkc to bulazəx to xojrıg bykl arvad nezədər salhad, arvadas arvad bulahad nezədəs nezəd buladmn.

Bulazəx tohin nezəd to bahrulkc tohin nezədəs ik bolxla ıgtn: $32 - 18 = (32 - 10 - 8) = 14$.

Bulazəx to bykl arvad nezədər salhad tegəd bahrulkc tohas bulatn.

Xojr temdgər bicdg toosin daru bykl zuhad zaatn.

Bykl arvad syyldən tərgtə (nulxta) boldgig surcəx uls sənər medz avsn bolxla bykl zuhad zaaxd daskan uga. Surcəx ulsas surtn: — Bykl arvad kedy tərgtə bicgdənə? Nege tərgtə — giz surcəx uls kelx. — Tiklə oda 13 bykl arv bicij. Jahz bicz bolx? — giz surtn. Es medxlənə dəkəd surtn: — „13 jahz bicz bolx? Surcəx uls 13 bicnə. Bakş neməd tərgg bicəd jungad tərgg bicsən çəlhəz əgnə. Dosk deer 130 bicətə vəənə. — Bidn 13 bykl arv bicvdn, — giz bakş kelz əgnə. En to şotk vəəxlə şotk deer təvyltn. Hurvdkc sunhug deer arvn bykl arv təvz bolxig çəlhəz əgnət. — Arvn bykl arvig ondanat jahz kelz bolx? — giz surtn. — Zun giz kelz bolx — gix surcəx uls. — B bykl arvnd kedy zun vəənə? — giz surtn — 1 zun 3 bykl arvn vəənə — giz kelx. Yynə xəən zun şotkin hurvdkc sunhug deer təvgdnə giz zaaz əgtn. Surcəx uls en 130 çasandan bicz avtxa. Igə vəətl zuhad hurvdkc sunhug deer təveqdedgig medz avad hurvdkc bolz bicigdedgig medz avçax. Bykl zuhadar 1000 kyrtl toluln xəry toluln. Igə vəətl zuhad hurvn tohar bicigdedgig surcəx uls medz avçax. Yyg medz avsn çagtn dundan tərgtə hurvn tohar bicigdedg to zaatn. Bakş dosk deer 300 bicnə. Surcəx uls en to çasandan bicnə. En hurvn zun deer 6 nemxlə bolij. Surcəx uls nezəd arvad zuhad toos xama bicdgig meddg blışij. — En 6 hurvn zun deer nemxlə kedy bolx? — giz surtn. 306 giz kelx 306 gigəd dosk deer bicin. Surcəx uls çasın deerən bictxə. Nezəd tohin ormd vəəsn tərgrin ormd 6 gidg nezəd to bicgdv gigəd çəlhəz əgtn. Tərgg gisn xoosn orm giz kelz əgtn.

Edy metinər 320, 450, 960 gidg toos bicdg zaatn.

Tərgə uga hurvad tohar bicigdedg toos zaaxd daşkan uga. Surcəx ulst keltn: bykl 4 zuuta, bykl 5 arvta, 6 nezəd tota to bicz əgtn. Negərńv dosk deer bicyltn. Zuhad albd bicdv, arvad albd bicdv, nezəd albd bicgdv gigəd çəlhə vəətlə bicz cadx.

Edy metinər dərvn tohar bicdg, tavn tohar, oln tohar bicdg toos zaatn. Zug albd jamaran teos bicdgini sənər çəlhəz medyltn. Barun haras tolxla tyrym bolz nezəd to bicigdedg, nezədin əmn arvad, arvadin əmn minhəd, minhədin əmn sajad bəədgig sənər çelhtn. Taşr deernə nezəd minhəd, arvad minhəd, zuhad minhəd, nezəd saj, arvad saj, zuhad saj bəədgig sener çəlhəz əgtn. 849. 356. 721 gidg to dosk deer bicz əgəd deer kelsər çəlhəz əgtn. Nezəd minhn dərvdkc, arvad minhn 5-c, zuhad minhn 6-c bolz bəədgig, nezəd saj 7-c ormd, arvad saj 8-c ormd, zuhad saj 9-c ormd bəədgig (bicdgig) çəlhəz əgtn. Sajad minhəd zuhadin xoornıd çeg təvəd ilhəzətn, iiklə şuluhar medz avx.

Ik toosig axrar bicz boldgig zaatn. Ylgırıxd 50.000 gidg to 50 minhn gigəd bicz bolx.

Hurvın tohar bicdg toos nemlhən bulalhn.

Surcəx uls to sənər medz avsn çagt nemlhən bulaln zaatn. Zug iim daratahar ketn: 1) tyryləd albdan bolv cign arvnas davş uda toos əgtn:

+ 243 2) dundan boln syyldən tərgətə toos əgtn:

$$\begin{array}{r} + 315 \\ \hline + 312 \end{array} \quad \begin{array}{r} 230 \\ + 352 \end{array} \quad \begin{array}{r} 406 \\ + 352 \end{array}$$

3) arvnas davdg toos əgtn: + 265
+ 378

Igz zaax çagtan sənər nıçyltn: nezəd to nezəd to dor arvad arvad dor, zuhad zuhad dor, minhəd minhəd dor igəd çaarandnə.

Nemzəx çagt arvnas davad bəəxlə igz zaatn:

+ 265 tavn deer 8 nemxlə 13 (nege bykl arvn deerney 3) bolna.
+ 378 Nurvinə nezəd dor bicəd arvinə əmn bəəx arvadur nemx.

643 Tendnə 6 arvn boln 7 arvn negdəd 13 arvn bəənə deerney nege arv nemxlə 14 arvn bolna, es giz nege bykl zun deerney 4 arvn. 4 arvinə arvad dor bicəd yldsn zuhınə əmn bəəx zun deer nemxlə ($2+3+1=6$) zurhan zun bolv. Yyg omşxla 643 bolv.

Bulałhn.

Bulalh zaaxlarn bas gəngnəs avn tyryləd zaatn. En yyg xələtn:

$$\begin{array}{rrrrrr} 1) & - 987 & 2) & - 659 & 3) & - 879 & 4) & - 670 & 5) & - 782 \\ & - 543 & & - 340 & & - 503 & & - 231 & & - 353 \\ \hline & 6) & & 7) & & 8) & & 1000 & & \\ & - 725 & & - 500 & & - 235 & & - 700 & & \\ & - 346 & & & & & & & & \end{array}$$

Tyrym hurvın zadac kəxd daşkan uga. Dərvdkc zadacını çəlhəz əgtn. Xoosn tərgəs negig bulaz bolş uga, tiklə əmnəqə bəəx dolan

arvnas nege arvinъ bulaz avad xoosn төгргө deer бичтн. Nede arb
avsan биче martij gigэд dolan deer çeg (tocka) төвтн. Arvnas nege
bulaxla 9 yldv, en 9 nezэд to бичдг ormd бичтн.

670 Çaarandnъ kexd дашкан уда.

— 231

439

5-c zamac bas çelhтn. Xojras hurv bulaz bolş uga ter jungad
gixlэ hurvn xojras ik. Tiklэ nэмн arvnas nege arvinъ bulaz avad
xojr deer nemин, arvn xojras tegэд hurv bulatn. 429 bolx. Edy
tetinэр zurhadkc zamac çelhz огтн. Doladkc zamac igz çelhz огтн:
mөгрөгэс tav bulaz bolş uga tikle arvadas nege arb avx kerгtэ,
arvna ormd xoosn төгргө bөөнө tikle zuhadas nege zu bulax kerгtэ.
5 zunas nege zu avad bykl arvad ketn. 5 deer çeg төвтн. Bulaz avsn
zuhan arvad deer бичтн таш тynэs nege arvinъ bulaz avad nezэд
ketn, өмнк arvn decrэн çeg төвтн, en:

¹⁰¹⁰ — 500	Yynlэ өдлөр 8-c zamac çelhz огтн.
— 235	
— 265	

Medetэн surhulbd yynэs davad kerg uga. Xolvhn xovalhn
xojrig daruk surhulbd sөнөr zaax.

Zurxa tegэд igэд bolv.

Medetэн surhulbd surcэх ulsin medz avx dasltin kemzэ.

Omşlhna tuskar.

Onç ygsэs byrdsn utxta yg omşlhн, ygsэр salhlhн.

Onç ygs xөvөr xovalhn, xөvsөr shin ygs kelhn. Medz avsn ygsэs,
xөvsөs ө-yzgyd salhz medlhн. Shin xөvs omşlhн, shin ygs kelhn, utxta
ygs kelhn, vukvar omşlhн.

Dektrës, gөzөdэs, zaras meddg ygs omşlhн.

Bicgin tuskar.

Surcэх ygs zurlhn.

Bicmr yzgydөr bicsn jum xөlөhөd çaaasn bichlн.

Bar yzgydөr bicsn jumnas xөlөhөd çaaasn bichlн.

Cezэр bichlн.

Surlhnd axrar xөry bichlн.

Surcэх ulsin nere bichlн.

Axrxn (bickn) bicg bichlн. axrxn gerclh bichlн.

Ezlkc nerd (собсв. им.) ik yzgэр өklz bicxig, çegin xөөn ik
yzgэр eklz bicxig medlhн.

Yg xovahad shin mөrt bichlн, ygin dund, syylд zөln temdg
bichlн, çeg төvdigig medlhн.

Zurxan tuskar.

Josn to medlhn, rımsk to medlhn. Xojr temdgər bicidedg toos omşlhın biclhın, şotke deer təvlhın.

Amn to. Tərgər (nulb) juns tələ təvdigig medlhn.

Şotk deer nemlh bulalh kədg medlhn.

Hurvın tohar bicigdedg toos omşlhın biclhın. Ednig şotk deer təvəd nemlh bulalh kelhn.

Bykl mīnħəd, sajad. Ik to axrar biclhın (15 çaj, 20 mīnħn).

Oln tohar bicigdedg toos omşlhın biclhın. Hurvın tohar bicigdedg toos bicəd bulalhın nemlhın.

Metr, kilometr, gektar, gram, kilogram, tonna, litr medlhn.

Kyyndvrin tnskar.

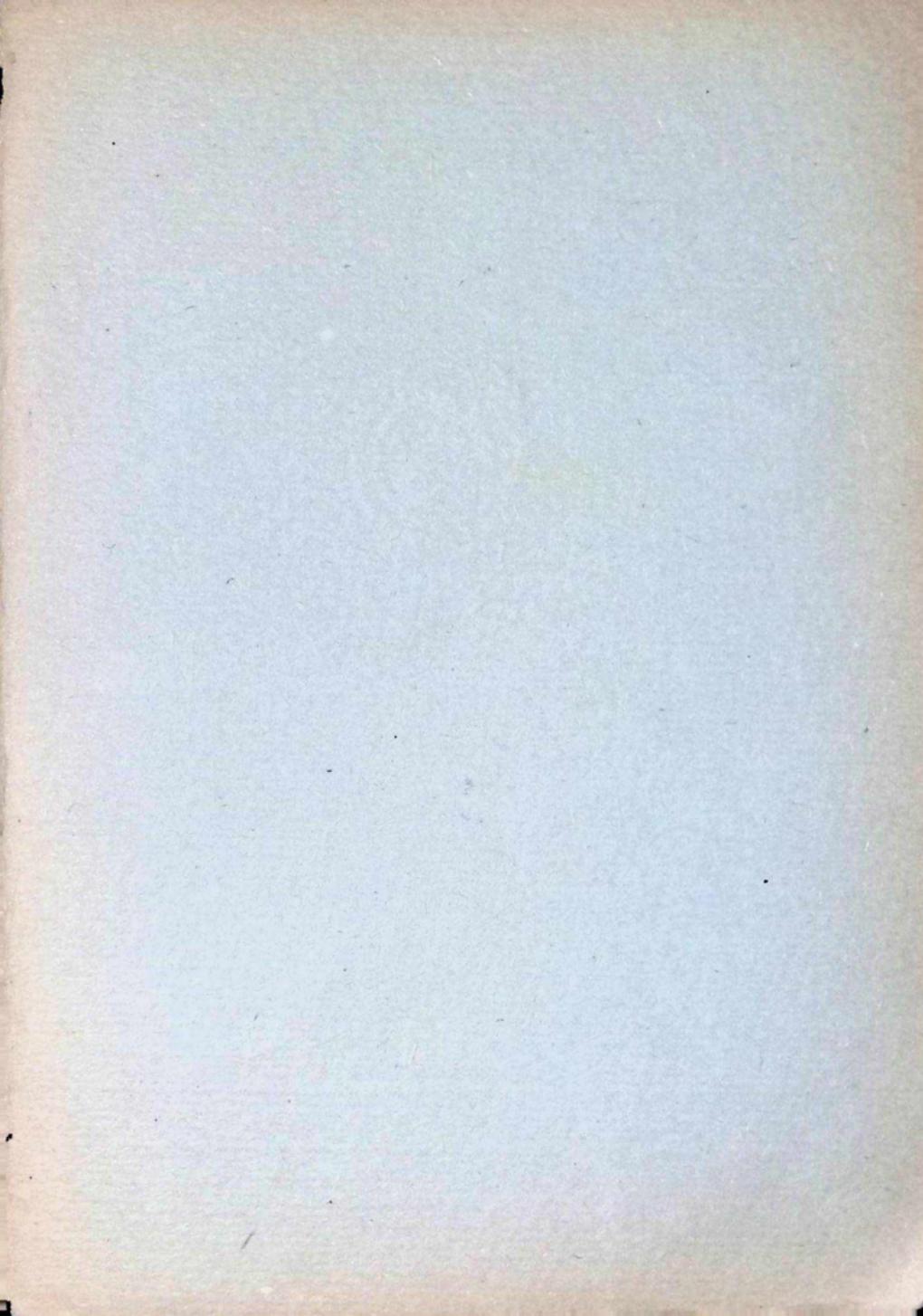
Kyyndvr kex hol yds.

1. Komuna partin boln Leninə tuskas.
2. Xulhn sarin ervolyçin tuskas.
3. Xyyvin josna tuskas.
4. Oln dundin ik edl ahursna tuskas.
5. Urhlt ikdylxin mal jasrulxin tuskas.
6. Kədilmşcnr boln ugata, jałc, dund malta krestjan ulsin ni-
çənə tuskar.
7. Ugaťnır, jałcınr, dund malta uls kulakla nooldxinə tuskas.
8. Kulakudig toxm taslxin tuskas.
9. Ulan çergin tuskas.
10. Kyykd ulsig yyl tərt orulxin tuskas.
11. Şin vəədlin tuskas.
12. Burxn şazna əmnəs nooldxin tuskas.
13. Şin fabrik zavod toktaxin tuskas.
14. Xyyvin. Niçən—çug ugatnırın orn nutg. Taşr deerney gezəd
omşad kyyndvr harhz bolx, selsovetin, kolxozin, soovxozin kədilm-
şin tuskas kyyndvr harhz bolx.

Kosin Xoňn.

Цена 20 коп.

На калмыцком языке

Методическая разработка к букварю для взрослых

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.

Москва, центр, Никольская, 10.